

MÜTEVELLÎ,
Muhammed b. Ahmed
(محمد بن أحمد المتولّي)

Muhammed b. Ahmed
b. el-Hasen ed-Darîr el-Mütevelli
(ö. 1313/1895)

Kıraat âlimi.

1248'de (1832) Kahire'de Huttüdderbi-lahmer'de doğdu. Âmâ olması sebebiyle "Darîr" diye de anılır. Küçük yaşta Kur'ân-ı Kerim'i ezberledikten sonra Ezher'e girdi. Dinî ilimlerle Arap dili ve edebiyatı alanında kendini yetiştirdi ve çalışmalarını kıraat ilminde yoğunlaştırdı. İbnü'l-Cezerî'nin *Muqaddime'si* ve *Ṭayyibetü'n-Neşrî*, Şâtıbî'nin *Hırzû'l-emânî'si* ve *Akiletü etrâbi'l-kaşâ'id*'i gibi metinleri ezberledi. Yûsuf el-Beremûnî'den ve Tihâmî nisbesiyle tanınan Seyyid Ahmed ed-Dürri eş-Şâzelî'den kırâat-i aşere ile kırâat-i erbaa okudu ve bu dalda uzmanlaştı. 1293'te (1876) şeyhülkurrâ oldu. Gerek kıraatle ilgili eserleri gerekse yetiştirdiği talebelerle Mısır'da kıraat ilminin yaygınlaşmasında önemli rol oynadı. Talebeleri arasında Muhammed b. Abdurrahman el-Bennâ, Ahmed Şelebi, Rıdvân b. Muhammed el-Muhallâtî, Abdülfettâh Hüneydî, Mustafa Şelebi, Abdurrahman el-Hatîb, Hasan b. Halef el-Hüseynî, Hasan b. Muhammed el-Cüreysî, Hasan Atıyye gibi âlimlerin bulunduğu Mütevelli 11 Rebîülevvel 1313'te (1 Eylül 1895) Kahire'de vefat etti ve Karâfetülkübrâ'da defnedildi.

Eserleri. 1. *Bedî'atü'l-ğurer fi esânî-di'l-e'immeti'l-erba'ati 'aşer* (Kahire 1341). 2. *Muqaddime fi kırâ'ati Verş*. Bizzat müellifin yazdığı *Fethu'l-mu'fi ve ğunyetü'l-mukrî* adlı şerhiyle birlikte neşredilmiştir (Kahire 1306, 1309). 3. *Fethu'l-mecîd fi kırâ'ati Hamza mine'l-kaşîd* (Kahire 1374/1954). 4. *el-Vücühü'l-müsfire fi itmâmi'l-kırâ'ati's-şelâsi'l-mütemmime li'l-'aşere*. Ebû Ca'fer el-Kârî, Ya'küb el-Hadramî ve Halef b. Hişâm'ın kıraatleri hakkındadır (Kahire 1296, 1302, 1319). 5. *Tahkîku'l-beyân fi 'addi âyi'l-Kur'ân* (Câmiatü'l-Melik Suûd Ktp., nr. 2549/1; Ezheriyye Ktp., nr. [1400 Mecâmî] Hasûne 12979; Teymûriyye Ktp., nr. 387). 6. *Tahkîku'l-beyân fi'l-muhtelef fihi min âyi'l-Kur'ân*. Manzum bir eserdir (Câmiatü'l-Melik Suûd Ktp., nr. 2549/2, 2552). 7. *Fethu'l-muğni ve ğunyetü'l-mukrî* (Kahire 1306, 1309, 1317). *Muqaddime fi kırâ'ati Verş*'in şerhi olan eserin son baskısı müstakildir. 8. *el-Fevâ'idü'l-mu'tebere*

fi'l-aḥrufi'l-erba'ati'z-zâ'ide 'ale'l-'aşere (nşr. Ali b. Muhammed ed-Dabbâ, Kahire 1370/1950; *İthâfû'l-berere bi'l-mütûni'l-'aşere* içinde, s. 264-316). 9. *Sefîne-tü'n-necâh fimmâ yete'allaku bi-ğavlihî te'âlâ "Ve kulne ḥâşâ lillâh"* (Kahire 1312). 10. *Risâle fi mes'ele'ti'l-ğarânik* (Teymûriyye Ktp., nr. 498). Mütevelli'nin diğer bazı eserleri de şunlardır: *er-Ravzû'n-naḍîr, ed-Dâd ve'z-za', Tavzîhu'l-maḳâm, Manzûme fi rivâyeti Kâlûn, Muqaddime fi fevâ'id lâ bûdde min ma'rifetihâ li'l-kârî, el-Kevkebü'd-dürri fi kırâ'ati'l-İmâm Ebî 'Amr el-Başrî, Fethu'l-kerîm fi tahrîri evcûhi'l-Kur'âni'l-kerîm* (bu ve diğer eserleri için bk. İbrâhim b. Saîd b. Hamed ed-Devserî, s. 186-327).

BİBLİYOGRAFYA :

Serkis, *Mu'cem*, II, 1617; *Hediyyetü'l-'ârifîn*, II, 394; *Fihrisü'l-Hizâneti't-Teymûriyye*, Kahire 1367-69/1948-50, III, 269-270; Zirikî, *el-A'lâm*, VI, 246-247; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, VIII, 281; Ali Şevâh İshak, *Mu'cemü muşannefâti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Riyad 1403-1404/1983-84, I, 38, 39, 257; IV, 118, 146, 168, 171; *el-Fihrisü's-şâmil: 'Ulûmü'l-Kur'ân*, Amman 1989, II, 825; Zekî M. Mücâhid, *el-A'lâmü's-Şarkıyye*, Beyrut 1994, I, 358-359; İbrâhim b. Saîd b. Hamed ed-Devserî, *el-İmâmü'l-Mütevelli ve cühûdühü fi 'ilmi'l-kurâ'ât*, Riyad 1420/1999.

ADEM YERİNDE

MÜTKİN
(المتقن)

Hadis rivayetinde dikkatli, titiz, sağlam ve güvenilir râvi veya muhaddis anlamında terim.

Sözlükte "işî sağlam yapmak" anlamındaki **itkân** masdarından türeyen **mütkin** kelimesi "herhangi bir ilim veya meslek dalında uzman olup işini sağlam yapan kimse" demektir. Hadis terimi olarak hadis rivayetinde âzami dikkat ve titizlik gösteren, tashif, tahrif ve vehimden uzak bir şekilde hıfz veya kitâbet yoluyla öğrendiği hadisi aynen nakledebilen sağlam ve güvenilir râviler hakkında kullanılan bir ta'dîl lafzı olup zâbıt kavramı ile büyük ölçüde örtüştüğü görülür. Nitekim Abdurrahman b. Mehdî hıfzı "itkân" olarak tanımlamıştır (İbn Ebû Hâtîm, II, 36).

Mütkin kavramı, hadis ve ricâl kaynaklarında genellikle diğer ta'dîl lafızları ile birlikte yalın halde, bazan da "mütkinü'l-kitâb, mütkinü'l-hadis, mütkinü'r-rivâye, mütkinü'z-zabt, mütkin li-ilmih" gibi terkipler halinde kullanılmaktadır. Ayrıca "mütkin aceb, mâ kâne etkanehü li'l-hadis, mütkin

cidden, ğâye fi'l-itkân, mütkin ğâye, mütkin bi'l-merra" gibi mübalağa ifade eden terkipler şeklinde de zikredilmektedir. Ancak mütkin lafzının, adâlet vasfının varlığına delâlet eden başka bir lafız olmaksızın râvi hakkında tek başına kullanılması halinde o râvinin sika olduğunu göstermeyeceği, bu sebeple ta'dîl lafızları sıralamasında "adlün zâbitün" lafzından sonraki mertebeye yer aldığı ifade edilmiştir (Şemseddin es-Sehâvî, I, 363, 364). Diğer taraftan hadis rivayetinde râvide aranan birinci öncelikli şartın adâlet sıfatı olduğu, dolayısıyla âdil olmayan râvinin zâbit olmasının önem taşımayacağı dikkate alındığında, ayrıca ricâl kaynaklarında mütkin denilen râvilerin durumunun genellikle âdil olduklarını gösteren başka ta'dîl lafızlarıyla pekiştirilmesi uygulamada mütkin kavramının "sika" mânasında kullanılageldiğini göstermektedir. Dolayısıyla dinî ve ilmi dürüstlüğü, hadise olan ilgisi ve sevgisi ve bu uğurdaki sürekli gayreti sonucunda elde ettiği maharet sebebiyle mütkin sıfatını kazanan bir râvinin aksi sabit olmadıkça rivayetinin makbul râviler sıralamasında ilk sıralarda yer alması gerekir. Ancak bir râvinin mütkin olması onun kusursuz olduğu anlamına gelmez. Çünkü en güvenilir râvilerin bile hata yapması ve yanılması mümkündür (Müslim, *Kitâbü't-Temyîz*, s. 179). Nitekim sayıları az da olsa mütkin diye nitelenen bazı râviler yanılma, tedfîs yapma, garîb hadis rivayet etme veya rivayetlerini ezbere bilmeme gibi kusurları sebebiyle eleştirilmiştir.

İlk dönem muhaddislerince yapılan genel taksimde (İbn Ebû Hâtîm, I, 6, 10) ta'dîl lafızlarının birinci mertebesinde yer alan mütkin lafzı, bu lafızları daha ayrıntılı bir taksime tâbi tutan sonraki dönem muhaddislerine göre ikinci, üçüncü, hatta dördüncü mertebedeki ta'dîl lafızları arasında sayılmakla beraber bu durum mütkin kavramının anlamı üzerinde herhangi bir değişiklik meydana getirmemiştir. Nitekim Abdurrahman b. Mehdî, İmam Müslim, İbn Ebû Hâtîm er-Râzî, Râmhürmüzî ve Hatîb el-Bağdâdî gibi ilk dönem münekkit hadis âlimleri, mütkin terimiyle ta'dîl edilen râvilerin rivayetlerinin dinî delil olacağını söyledikleri gibi onların taksimini esas alan İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî ve Nevvî ile bu konuda ayrıntılı taksime giden Zehebî, Zeynüddin el-İrâkî, İbn Hacer el-Askalânî, Şemseddin es-Sehâvî ve Sîndî gibi daha sonraki muhaddisler de aynı görüşü benimsemiştir (*Fethu'l-muğîs*, I, 367). Mütkin terimiyle ta'dîl edilen râvilerin rivayetleri Buhârî ve Müslim'in *el-Câmi'u's-*

MÜTKİN

şahîh'leri gibi temel hadis kaynaklarında, bu râvilerin şahsî ve ilmnî yönleriyle ilgili bilgiler de Ebü'l-Hasan el-İclî'nin *Ma'rifetü's-Sikât*, İbn Ebü Hâtim'in *el-Cerh ve't-ta'dil*, İbn Hibbân'ın *Kitâbü's-Sikât*, Zehebî'nin *Tezkiretü'l-huffâz ve Siyeru a'lâmi'n-nübela*, İbn Hacer el-Askalânî'nin *Tehzîbü't-Tehzîb* gibi biyografi kitaplarında yer almaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "tkn" md.; Müslim, "Muḥaddime", 1 (I, 5); a.m.f., *Kitâbü't-Temyiz* (nşr. M. Mustafa el-Azamî), Riyad 1402/1982, s. 179; Ahmed b. Hanbel, *el-İlel* (Koçyiğit), II, 261; İbn Ebü Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, I, 6, 10; II, 36, 37, 38, 126; IV, 171; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 80; IX, 196; Râmhürmüzî, *el-Muḥaddisü'l-fâsil* (nşr. M. Accâc el-Hatîb), Beyrut 1404/1984, s. 406; Abdülkerim b. Muhammed er-Râfî, *et-Tedvin fi ahbâri Kazvîn* (nşr. Azîzullah el-Utâridî), Beyrut 1408/1987, I, 130; II, 152, 287; III, 129, 220, 421; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 216, 380, 494; IV, 1253; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, IV, 98; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 156; VIII, 388; Şemseddin es-Sehâvî, *Fethu'l-muğis*, Beyrut 1403/1983, I, 363, 364, 367; Leknevî, *er-Ref' ve't-tekmil*, s. 135, 157; Ebü'l-Hasan Mustafa b. İsmâil, *Şifâ'ü'l-'alil bi-elfâz ve kavâ'idil-cerh ve't-ta'dil*, Kahire 1411/1991, s. 121; Mücteba Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992, s. 171, 296; Emin Aşıkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidi*, İstanbul 1997, s. 177.

EMİN AŞIKUTLU

MÜTTAKİ

(bk. TAKVÂ).

MÜTTAKİ el-HİNDİ

(المتقى الهندي)

Ali b. Hüsâmiddîn
b. Abdilmelik b. Kâdhân
el-Müttakî el-Hindî
(ö. 975/1567)

Hindistanlı sûfi ve hadis âlimi.

885'te (1480) Orta Hindistan'da Burhân-pûr'da doğdu. Bazı kaynaklarda babasının adı Hüsâmeddin Abdülmelik olarak zikredilmektedir. Ailesi Cavn-pûrludur. Hayatı hakkında temel bilgiler, müridi Şeyh Abdülhak b. Seyfeddin ed-Dihlevî'nin *Zâdü'l-müttakîn* adlı eserine dayanmaktadır. Çocuk yaşta iken babasını kaybeden Müttakî el-Hindî ilk öğrenimini Şah Bâcen Burhân-pûrî'nin yanında gördü. Burhân-pûrî'nin vefatı üzerine on beş yaşında Mâlvâ Sultanı Giyâseddin Şah'ın hizmetine girdi. Bir müddet sonra saraydaki itibarlı hayattan sıkılıp tasavvufa yöneldi ve hocasının oğlu Abdülhakîm Çiştî'ye intisap etti. Ardından Mültan'a giderek sülûkünü Şeyh Hü-

sâmeddin Mültânî'nin yanında tamamladı. Bu dönemde günlerini riyâzet ve ilim tahsilıyla geçirdi. Mültan'dan Gucerât'a, Gucerât Sultanı Bahadır Şah'ın Bâbürlü Hükümdarı Hümâyun'a mağlûp olmasının ardından 1536'da Mekke'ye gitti. Burada Şeyh Ebü'l-Hasan Tâcû'l-ârifin el-Bekrî'nin halkasına dahil oldu. Muhammed es-Sekâfî'den Kâdiriyye, Şâzeliyye ve Medyenîyye hilâfeti alarak irşad faaliyetlerine başladı. Öte yandan dinî ilimler tahsiline devam edip İbn Hacer el-Heytemî gibi âlimlerden ders gördü. 944-961 (1537-1554) yılları arasında Gucerât Sultanı III. Mahmud'un davetiyle Hindistan'a giderek Gucerât başkadısı oldu; icraatından rahatsız olan çevrelerin III. Mahmud ile aralarını açma girişimleri üzerine tekrar Mekke'ye döndü. Hayatının geri kalan kısmını Mekke'de ilim tadrîsi ve irşad faaliyetleriyle geçiren Müttakî el-Hindî 2 Cemâziyelevvel 975 (4 Kasım 1567) tarihinde vefat etti. Müridlerinden Şeyh Abdülvehhâb el-Müttakî onun hakkında *İthâfü't-takî fi fazli's-Şeyh 'Alî el-Müttakî*, Abdülkâdir el-Fâkihî *el-Kavlü'n-naķî fi menâķibi'l-Müttakî* adıyla birer eser kaleme almışlardır.

Kaynaklarda sūfliğin yanı sıra hadis ve fıkıh âlimi olarak tanınan Müttakî el-Hindî'nin Mekke'deki dergâhının hem ilim ve irşad merkezi, hem de özellikle Hindistan'dan gelen hacılarla yardıma muhtaç insanların barındığı bir mekân olduğu, masraflarının Gucerât sultanlarının gönderdiği malî destekle kendisi ve talebelerinin kitap istinsahından elde ettikleri gelirlerle karşılandığı belirtilmektedir. Hicaz'daki Osmanlı idaresinden de itibar görmüş, Osmanlı topraklarından kendisine intisap edenler olmuştur. Mâlvâ ve Gucerât sultanlıkları ile iyi ilişkileri yüzünden Hindistan'da Bâbürlü yükselişini pek hoş karşılamadığı anlaşılmaktadır.

Müttakî el-Hindî'nin hayatı, faaliyetleri ve çeşitli eserlerinde ortaya koyduğu fikirleri değerlendirildiğinde onun tasavvufta islah ve ihya hareketlerinin öncülerinden olduğu görülür. Mevcut literatürde Hindistan'da bu tür arayışların daha sonraki dönemlerde yaşayan İmâm-ı Rabbânî ve Şah Velîyyullah ed-Dihlevî'ye dayandırılması Müttakî'nin uzun süre Hicaz'da yaşamasıyla ilgili olmalıdır. Tasavvuf anlayışını dinî ilimleri esas alarak temellendiren Müttakî ilim sahibi olmadan müşrid olunamayacağını, tasavvufa yönelen kişinin önce temel dinî ilimleri öğrenmesi gerektiğini söyler. Ona göre şeyhlik makamı tevârus edilen bir merteye değil ilim ve çile ile hak edilen bir

mertebedir. Mutasavvıflar kendilerini toplumdaki soyutlamak yerine toplumun içinde aktif olarak bulunmalı ve halka örneklik etmelidir. Riyâzet ve inzivâ hayatın belli dönemlerinde faydalı ise de sürekli olamazdır. Tarikat mensuplarının en bâriz vasfı dinî ve ahlâkî değerleri günlük hayatlarına yansıtmalarıdır. Cezbe ve istiğrak gibi mânevî hallerin açıkça ortaya konması doğru bir davranış değildir. İlim şeyh-mürîd ilişkisinde ve intisapta birinci derecede belirleyici olmalıdır. Şeyhin insanî ve dünyevî vasıflarına bağlanmakla tasavvufî olgunluk elde edilemez. Meselâ şeyhin kullandığı eşyaya ve yaşadığı mekânlara özel anlam yüklenmesinin veya onun hazîresinde defnedilmek istenilmesinin dinî açıdan teşvik edilecek bir tarafı yoktur. Müttakî el-Hindî'nin müsik ve semâyi benimsemediği ve Hindistan'daki tarikatların uygulamalarını eleştirdiği belirtilmektedir. Scott Alan Kugle, Müttakî el-Hindî ve tasavvufî görüşleri üzerine bir doktora tezi hazırlamıştır (bk. bibl.).

Eserleri. Müttakî el-Hindî'nin hadis, tasavvuf ve diğer ilimlere dair Arapça ve Farsça çoğu risâle hacminde 100'ü aşkın eser kaleme aldığı kaydedilmektedir. Yayımlanmış eserleri şunlardır: 1. *Kenzi'l-'ummâl* fi süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*. Sü-yûfî'nin *Cem'u'l-cevâmî*' ile *el-Câmi'u's-şâgîrî* ve onun zeyli niteliğindeki *Ziyâdetü'l-Câmi'* adlı kitapları esas alınarak hazırlanan eser müellifin en tanınmış çalışmasıdır. *Kenzü'l-'ummâl*'in Hindistan'da çeşitli baskıları yapılmış (nşr. Muhammed Vahîdüzzamân, I-VIII, Haydarâbâd 1312/1895, 1364-1369/1945-1949), daha sonra bu baskı esas alınıp notlar eklenerek yeniden yayımlanmıştır (nşr. Bekrî Hayyânî – Saffet Sekkâ, I-XVI, Halep 1387-1393/1970-1977; Beyrut 1969, 1979, 1981, 1985, 1990-1991). 2. *Munteḥabü Kenzi'l-'ummâl*. Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inin kenarında basılmıştır (I-VI, Kahire 1313/1895). 3. *Tebyînü't-turuk*. Müttakî el-Hindî'nin tasavvufa dair kaleme aldığı ilk risâledir. Muhammed Sagir Hasan Ma'sûmî eseri müellif hakkında bir inceleme, karşılaştırılmalı metin ve İngilizce tercümesiyle birlikte yayımlanmıştır (IS, III/3 [1964], s. 339-374). 4. *el-Burhân fi 'alâmâti meḥdiyyi âḥiri'z-zamân*. Câsim b. Mûhelhel tarafından bir incelemeyle birlikte neşredilmiş (Küveyt 1988), bir başka baskısı da Tanta'da yapılmış (1992), eser ayrıca Türkçeye tercüme edilmiştir (*Âḥir Zaman Meḥdî'sinin Âlâmetleri*, trc. Müşerref Gözcü, İstanbul 1986). Müttakî'nin diğer bazı eserleri de şunlardır: *Cevâmî'u'l-keḫim*, *el-Hikemü'l-'irfâniyy-*